

Esquisse d'une «revolution tranquille» και Guillaume Vannier, *Perelemann et raisonnement juridique*. Η Επιθεώρηση είναι ιδιαίτερα προσεγμένη έκδοτικά, αφού η *Εὐδικία*, σαφώς πράττουσα, ακολουθεί την δοκιμασμένης επιτυχίας έκδοτική εμφάνιση της ἐγκυρότατης Ἑλετηρίδας τῆς Ἀκαδημίας. Ἐμφανὴς ἐπίσης εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Γ. Μερκούρη, στὴν ἐπιμέλεια τῶν εὐχρηστων θεματικῶν εὐρετηρίων, στὶς βιβλιοκρισίες καὶ στὶς εἰδήσεις. Ἡ *Εὐδικία* ἀποτελεῖ μία ἐπιστημονικὴ ἐπιθεώρηση ποὺ ἰδιαίτερα τιμᾷ τὸν περὶ Δικαίου στοχασμὸ στὴν Ἑλλάδα, προσφέροντας ἐγκυρο προβληματισμὸ καὶ γόνιμα ἐρεθίσματα γιὰ τοὺς στοχαζομένους (καὶ εἶναι πολλοί) σὲ ἓνα πεδίο, τὸ ὁποῖο ἐτίμησαν σπουδαῖοι Ἕλληνες στοχαστὲς κατὰ τὸ πρόσφατο παρελθόν. Ὅλα αὐτὰ, ἐμφάνιση καὶ περιεχόμενο, ἐξηγοῦν τὴν θερμὴ ὑποδοχὴ τῆς ὁποίας ἔτυχε καὶ τὸ νέο, διπλό, τεῦχος τῆς *Εὐδικίας* ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν σοβαρῶς στοχαζομένων στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἔξωτερικό.

Παναγιώτης ΤΖΑΜΑΛΙΚΟΣ

Roberto RADICE, *La Metafisica di Aristotele nel XX secolo, Bibliografia ragionata e sistematica*, Παρουσίαση Giovanni Reale, Milano, Centro di Ricerche di Metafisica e *Vita e pensiero*, 1996, 734 σσ.

Ἡ βιβλιογραφία τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους *Μετά τὰ Φυσικά* κατὰ τὸν 20ο αἰῶνα, ἀποτελεῖ πρωτότυπη ἐργασία ποὺ ἄρχισε μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ καθηγ. Giovanni Reale. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Reale ἀναφέρει (σ. 7), τὸ 1974 ὁλοκλήρωσε τὴν ἔκδοση τοῦ *Περὶ Κόσμου*, ὅπου κλείνει νὰ ἀποδώσει τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου στὸν Ἀριστοτέλη, ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη του τὴ λεπτομερὴ βιβλιογραφία τῶν τελευταίων 200 ἐτῶν. Ἡ ἐπανέκδοση τοῦ παραπάνω ἔργου, μὲ τίτλο: G. Reale — A. P. Boss, *Il ritratto sul Cosmo per Alessandro attribuito ad Aristotele*, Milano 1995, ἀριθμ. 42 τῆς ἰδίας σειρᾶς. Στὴ συνέχεια ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐμπεριστατωμένη βιβλιογραφία 100 περίπου ἔργων ποὺ ἀφοροῦσαν στὰ *Μετά τὰ Φυσικά* καὶ ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ μετὰ τὸ 1923, δηλαδὴ μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Werner JAEGER, *Aristoteles*. Ἡ παραπάνω βιβλιογραφία προστέθηκε ὡς παράρτημα ἤδη ἀπὸ τὴν 2η ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Reale, *Il concetto di filosofia prima e l'unità della Metafisica di Aristotele*. Ὅμως, ὅπως δηλώνει ὁ συγγραφέας, τὸ 1993, ἡ 5η ἔκδοση τοῦ παραπάνω βιβλίου ἐμφανίζεται χωρὶς βιβλιογραφικὸ παράρτημα, ἐφόσον τὸ ὑλικὸ ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ R. Radice, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Reale τονίζει ὅτι πρόκειται γιὰ πληρέστατο, αὐτόνομο βιογραφικὸ δοκίμιο, ἐντελὼς νέο στὸ εἶδος του. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀκρίβεια τῆς βιβλιογραφίας, σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Reale, ὁ Radice, πολλαπλασίασε τὸν ὄγκο στὸ 350% περίπου, ἐνῶ ἡ λειτουργικότητά της συνίσταται στὰ παρακάτω: Ἀρχικὰ παρουσιάζονται οἱ ἐκδόσεις καὶ στὴ συνέχεια οἱ μεταφράσεις σὲ ἰταλικά, φιλλανδικά, γαλλικά, ὁλλανδικά, πολωνικά, πορτογαλικά, ρωσικά, ρουμανικά, ἰσπανικά καὶ γερμανικά. Ἀκολουθοῦν οἱ κριτικὲς μελέτες, οἱ ὁποῖες χωρίζονται κατὰ ἔτη ἔκδοσης, ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν περιγραφὴ, «σημεῖο ποὺ γενικὰ παραλείπεται ἀπὸ τὶς βιβλιογραφικὲς ἐκδόσεις», παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ μὲ στοιχεῖα γιὰ τυχόν ἐπανέκδοση, νέα ἐπεξεργασία ἢ μετάφραση τοῦ ἔργου, ὅπως ἐπίσης προσφέρονται ἐνδείξεις γιὰ τὸ περιεχόμενο κάθε ἔργου. Ὡς πρὸς τὴν παρουσίαση κριτικῶν ἔργων, οἱ δύο πρῶτοι ἀριθμοὶ ἐπισημαίνουν τὸ ἔτος ἔκδοσης καὶ κάθε ἔτος ἀρχίζει νὰ ταξινομεῖται μὲ τὴν ἐνδειξη 01.

Γενικὰ ἀκολουθήθηκε ἡ ἀγγλοσαξωνικὴ καταλογογράφηση, προκειμένου νὰ διευκολυνθεῖ στὸ μέγιστο ἡ χρῆση τοῦ ἔργου. Ὁ Radice συνεργάστηκε ἐπὶ πέντε χρόνια γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου μὲ ὁμάδα 50 ἐπιστημόνων ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο (στὶς σσ. 33-34 ἀναφέρονται ἀναλυτικὰ), ὅπως καὶ μὲ ὁμάδα ἐπιστημόνων ἀπὸ τὴν Biblioteca Cantonale di Lugano. Τὰ ἔργα ποὺ ἐστάλησαν, μνημονεύθηκαν μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου. Ἡ πληρέστερη αὐτὴ βιβλιογραφία καταδεικνύει τὸ μέγεθος τοῦ διεθνoῦς ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους, ποὺ, ὅπως τονίζει ὁ Reale, εἶναι κτῆμα «ἐς αἰεῖ», «ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ μᾶς ἔχουν κληροδοτήσει οἱ Ἕλληνες» (σ. 10). Ὁ Radice, ἀναφέρει στὴν εἰσαγωγή (σσ. 11-31), ὅτι ἀντλήσε τὸ βιβλιογραφικὸ του ὑλικὸ ἀπὸ τὴν *Année Philosophique* καὶ τὸ *Répertoire Bibliographique de la Philosophie* κατὰ ἓνα ποσοστὸ. Καὶ

ὅτι στην περίπτωση τοῦ ὄρου «Μεταφυσική», ποὺ ἐμφανίζεται πότε ὡς γενική ἱστοριογραφική κατηγορία, πότε ὡς θεωρητική ἐννοια, πότε ὡς τίτλος τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου, ἀντιμετώπισε ἰδιαίτερες δυσκολίες. Ὁ ὄρος ἄλλωστε «Μεταφυσική» συνιστᾷ πλουσιώτατη δοξογραφική πηγή ἢ θέμα συγγενῶν, ὡς πρὸς τὸν ὄρο, φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν. Ἔτσι, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ στόχου του, ἀνέτρεξε στὴ βοήθεια τοῦ *Bulletin Signalétique* καὶ τοῦ *Data Philosophers Index* (ποὺ χειρίζεται δεδομένα μέσω ηλεκτρονικοῦ ὑπολογιστοῦ). Μ'αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ *Système Informatisé pour Bibliothèques* τῆς Ἑλβετίας, κατορθώθηκε ἡ αὐξηση τῶν βιβλιογραφικῶν δεδομένων ἀπὸ 800 σὲ 1500, ἐφόσον πρόσφατα τὸ ἐλβετικὸ δίκτυο συνδέθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς γαλλικὲς βιβλιοθηκὲς, καὶ μὲ ὅλες τὶς γερμανόφωνες. Μὲ ὅλη τὴν παραπάνω βοήθεια καὶ τὴν ἤδη ὑπάρχουσα βιβλιογραφία οἱ τίτλοι τῶν ἔργων ἀνῆλθαν στὸν ἀριθμὸ τῶν 3200.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ συγγραφέας ἐπιμένει ὅτι ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἐργασίας ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴ συνεργασία του μὲ ἐρευνητὲς ἀπ'ὄλο τὸν κόσμον καὶ ἀπὸ τὶς ὁμάδες ποὺ δημιουργήθηκαν γι'αὐτὸν τὸν σκοπὸ σὲ διεθνή ἐρευνητικὰ φιλοσοφικὰ κέντρα. Καὶ ἐδῶ (σ. 13), ὁ Radice ἀναφέρεται στοὺς Διευθυντὲς τῶν Κέντρων ποὺ ὀργάνωσαν ὁμάδες μὲ σκοπὸ νὰ πλουτίσουν μὲ βιβλιογραφικὸ ὑλικὸ τῆς χώρας τους τὴ μνημειώδη βιβλιογραφία τῶν *Μετά τὰ Φυσικά*. Ἔτσι ὁ Radice ἀναφέρεται στὴ Δρα Μ. J. Santa Cruz, γιὰ τὸν λατινοαμερικανικὸ τομέα, τὴ Δρα C. Segura γιὰ τὸν ἰσπανικὸ, τὸν καθηγ. S. Maltzeva γιὰ τὸν ρωσικὸ καὶ τὴ Δρα Α. Κελεσίδου, Δ/τρια τοῦ Κ.Ε.Ε.Φ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὸν ἐλληνικὸ, ἡ ὁποία συνεργάσθηκε μὲ τοὺς ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου, Α. Ἀραβαντινοῦ, Ι. Καλογεράκο, Α. Κουκῆ καὶ Μ. Πρωτοπαπᾶ καθὼς καὶ τὴν λέκτορα τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, Ε. Μαχαγγιανοῦ, προκειμένου νὰ σταλεῖ τὸ «περιφερειακὸ βιβλιογραφικὸ ὑλικό», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Radice. Στὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς ὁ συγγραφέας παραθέτει πίνακες (σσ. 15-31), ὅπου ἐμφανίζει συγκριτικὴ ἀνάλυση μεταξὺ τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου γενικά καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σταγυρίτη *Μετά τὰ Φυσικά*. Ὁ Radice διαιρεῖ σὲ δεκατρεῖς ἐννοιολογικοὺς τομεῖς τὸ ἀριστοτελικὸ ἔργο: Μεταφυσική, Φυσική, Λογική, Ἠθική, Ἐπιστήμη, Ψυχολογία, Ποιητική, Ρητορική, Κοσμολογία, Πολιτική, Ἀπόκρυφος Ἀριστοτέλης, Διάφορα, Γενικά Ἔργα. Κατ'αὐτὸν τὸν τρόπο καταδεικνύονται κατὰ πρῶτο λόγον ἡ ἐπανάσταση τοῦ Jaeger, καὶ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐμφανίζονται στὴ μεθοδολογία καὶ ἐρμηνευτική, καθὼς καὶ στὴν ἀπρόβλεπτη αὐξηση τῶν κριτικῶν ἔργων γιὰ τὰ *Μετά τὰ Φυσικά*. Κατὰ δεῦτερον λόγον συμπεραίνεται, πάντα ἀπὸ τὰ σχηματικὰ διαγράμματα, ὅτι τὸ ἔργο τὰ *Μετά τὰ Φυσικά* δὲν ἦταν ποτὲ στὴν κορυφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἐρευνητῶν, ἐνῶ ἔπεται τῆς *Πολιτικῆς*, *Ἠθικῆς*, *Λογικῆς*, *Ποιητικῆς* καὶ τῆς *Ἐπιστήμης* καὶ προηγεῖται τῆς *Ψυχολογίας* καὶ τῆς *Φυσικῆς* (Πίνακας XVI). Κατὰ τρίτον λόγον, πάντα ἀκολουθώντας τὸ σχεδιάγραμμά του, ὁ Radice καταδεικνύει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων γιὰ τὰ *Μετά τὰ Φυσικά*, κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια. Γενικά ὁμως τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸ 1913 μέχρι σήμερα ἐξαπλάσιασθηκε, ἐνῶ παράλληλα ἄλλοι τομεῖς τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου ἀπέκτησαν ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως ἡ Ρητορική καὶ ἡ Γλωσσολογία, ἡ Ἠθική, ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Λογική. Τὸ ἔργο τελειώνει μὲ πίνακες: 1. Πίνακας ἐννοιῶν (σσ. 617-710). 2. Πίνακας ἐλληνικῶν ὄρων (σσ. 711-718). 3. Πίνακας ὀνομάτων συγγραφέων (σσ. 719-734). 4. Πίνακας Περιεχομένων (σ. 735).

Μαρία Πρωτοπαπα

Riccardo CAMPA, *Le Daimon de la persuasion*, Toulouse, Πανεπιστ. Ἐκδόσεις τοῦ Νότου (Éditions Universitaires du Sud), 1996. Εἰσαγωγή Εὐάγγελος Μουτσόπουλος, Πρόλογος J. -M. Gabaude, 224 σσ.

Ἡ σειρά «Philosophie» τῶν ἐκδόσεων Éditions du Sud, παρουσιάζει ἀνακοινώσεις τοῦ συγγραφέα, ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὸ πλαίσιο τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ Σεμιναρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὸ 1993, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἀκαδ. Ε. Μουτσόπουλου.

